

ОДНОС ВЕРЕ И ЗНАЊА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ФИЛОЗОФИЈИ

Сва новија историја Запада одвијала се, а и данас се одвија под знаком дуализма хришћанства и културе, религије и науке. Своје порекло овај дуализам налази у дуализму вере и знања, који је настао појавом хришћанства.

Објавом хришћанства, т.ј. откровењем дошло је до новог односа према вери, она је постала једна узвишена гносеологија, и заузела високо место у процесу сазнања. До тада је у Антици процес сазнања био концентрисан на ум., али нити у Антици нити у другим културама није забележен дуализам у процесу сазнања.

Хришћанство је ради потребе одбране хришћанске религије пред паганским светом промовисало идеју о вери као узвишеној гносеологији. У Платоновој *Држави* на веру (*pistis*), гледа се као на нижи стадијум сазнања од разумског. Вера се још увек налази у сфери мњења а не у сфери знања. Зато се сматрало да су разум и знање у регији истине, а вера и чула у регији сенке. Хришћански оци су, пак, о вери говорили као о интуитивном разумевању света која није у супротности већ у складу са интелектуалним разумевањем.

Али још на почетку хришћанства имамо и мислиоце који су инсистирали на потпуној раздвојености вере и знања, као и оне који су сматрали да су вера и знање два неодвојива процеса.

Хришћански свет је од античке филозофије наследио идеју филозофије, која је била систем који обухвата све облике мисаоног и духовног живота. На самом почетку развоја хришћанства Црква је упијала све драгоцености античке културе и на оригиналан начин их християнизовати. Византија је наставила да у том црквеном духу осветљава све истине пре хришћанства, па је Црква била извориште целокупног стваралаштва и надахнућа, што се одражавало и у развоју филозофије, уметности, науке.

Подела на веру и знање а самим тим и на теологију и филозофију је настала у схоластици. Из ове поделе издвојиле су се и слободне науке, што је постепено довело до самосталног и независног развоја наука и

целокупног стваралаштва. Управо из тог дуализма вере и знања који су третирани као два потпуна различита пута сазнања издвојила се религија као потпуно независан поглед на свет од научног.

Овакав поглед на свет није био карактеристичан и за византијску филозофију, мада су и тамо била присутана мишљења која су на веру и знање гледали као на неспојиве области. Али преовладавајући дух у Византији није био склон разликовању вере и знања. Византијска филозофија је вршила рецепцију предхришћанског стваралаштва и прихватала све оно што је било сагласно са хришћанским начелима. Ово се односило на хришћанску терминологију, на литургијске материјале, на догматска питања итд. Пут рецепције, пут синетезе, а не пут гносеолошког дуализма и анализе, јесте основна карактеристика византијског хришћанског мишљења.

Почетак хришћанства одликује се различитим и помало недефинисаним односом према античком наслеђу, а посебно према филозофији која је за неке била оличење знања и мудрости али без вере. Са једне стране античко наслеђе је третирано као предходница или припрема за хришћанство, а са друге постојали су мислиоци који су сматрали да га треба одбацити као сувишно или чак штетно за хришћанску веру.

Формирање средњовековне филозофије почело је веома рано, још оног тренутка када је дошло до појаве монотеистичких религија а посебно када је дошло до појаве хришћанства. Хришћанство није дошло као филозофски систем већ је било засновано на учењу које је апостолима преносио Исус Христос. То учење је сачувано у писаној форми кроз обиље ранохришћанске литературе која је настала након Исусовог земаљског живота. Црква је направила одабир из мноштва те литературе, и тај процес је започео још у апостолско време.

Али се још тада јавила и потреба за објашњењем и тумачењем оних истина које су објављене. Управо је у томе нашла простор и филозофија. Са тачке гледишта мислиоца тога времена то је само значило применити исту методологију коју су користили антички филозофи у разумевању света на хришћански садржај.

Први покушаји да се хришћански поглед на свет изрази теоријски припада апологетима. Апологије су дела која су настала као покушаји заштите и оправдања првих хришћана у очима пагана. Апологети су били образовани људи, изузетни ретори, који су се одликовали способношћу аргументације и доказивања. Они нису били филозофи у савременом смислу те речи али су били филозофи по средњовековним схватањима што се може видети и по њиховим именима: Аристид - Филозоф, Јустин - Филозоф, Атинагора - Филозоф. Њихова расуђивања и начин живота су се потпуно подударала са представом о филозофији која је важила у то време. Посебна тешкоћа првих хришћана - филозофа била је да направе паралелу између паганског и хришћанског погледа на свет. Најчешће је паганска филозофија у делима првих апологета представљена као предходница хришћанства, али код свих није било тако. Неке апологије су наглашавале оштру разлику између грчке филозофије и хришћана - па је још тада започео процес супротстављања филозофије и религије т.ј. вере и разума.¹

¹ Разум и знање се у тексту често користе као синоними мада то суштински нису. Најпре је дошло до разграничења вере и разума, а затим је се под знањем подразумевало само разумско знање.

Могу се издвојити мислиоци као рецимо Јустин Филозоф, Атинагора Филозоф, који имају позитиван став према филозофији као и група аутора као што су Тертулијан, Татијан и тд. који имају негативан однос према грчкој филозофији.

Један од најкарактеристичнијих примера таквог става налазимо код Тертулијана који каже: *Филозофија која смело предузима на себе да испита природу Божанстава и његов удес, послужила је као оруђе ове светске мудрости... Шта је међутим заједничко Атини и Јерусалиму, Академији и Цркви, јеретицима и хришћанима.*²

Ово је један од кључних ставова раног хришћанства, који је дао добру основу средњовековном хришћанству т-ј схоластици и њеном најзначајнијем представнику Т. Аквинском, да направи поделу на истине које добијамо природним осветљењем ума и на оне које добијамо озарењем Божанске светлости. Ради помирења античке филозофије и хришћанства дошло је до стварања гносеолошког дуализма вере и знања, па су се античка учења почела објашњавати као учења природног ума. Идеју религиозног утемељења филозофије, томизам је одбацио у име мирног разграничења ума и вере. Учењем да чиста филозофија може бити одвојена од религиозне филозофије, Т. Аквински је створио могућност постојања ванрелигиозног знања, и тако делимично отворио врата постојању ванрелигиозне науке па и ванрелигиозне т-ј чисте филозофије.

Подела на веру и знање Тертулијановим ставом је започета, Т. Аквински је ту поделу окончао, а данас целокупна савремена наука постоји у том дуализму између вере и знања.

Исток никада није раздвајао веру од знања. Хришћанство је од самог почетка била религија Логоса. Вера Апостола је била знање у живом сагласју са обичним знањем. Кроз покајање нама се открива познање истине јер се у Христу „обогатисмо у свакој речи и сваком знању.“ (Кор. 1; 5).

*Рано хришћанство је управо зато од самог почетка почело да врши рецепцију свега оног из мноштва што је за хришћанску свест било прихватљиво. Пут рецепције и јесте пут хришћанског мишљења које се ослања на Откровење, на Црквени ум, и само прихвата све што се родило изван хришћанства, уколико је сагласно са хришћанским начелима.*³

Тешкоће настају са рационализмом који учвршћује аутономију ума и отежава сваки узлет духа, и спутава знање које добијамо вером⁴. Рационализам је настао као последица општег усмерења духовног живота западног хришћанства који је од **религије** одвојио све области људског стваралаштва (науку, филозофију, етику итд.). Рационализам има извесне предности у смислу логичности и кохерентности сазнања, али он истовремено ограничава људске сазнајне моћи.⁵

² Тертулијан, *Tertulijan as Apologe.t*, Bd. I-II., Munster 1927, (*Оповргавање јеретика*), 7-8

³ В. В. Зењковски, *Основи хришћанске филозофије*, Подгорица 2006, 35.

⁴ Можемо говорити о знању које добијамо разумом и знању које добијамо вером, али је касније под утицајем наука дошло до потпуног одвајања вере од знања.

⁵ В. В. Зењковски, *Нав. дело*, 51.

Сазнање је повезано са целокупним животом личности.⁶ Срце и ум заједно сазнају, ум најчешће констатује, а срце оцењује. Срце је по Григорију Палами суштина сазнања, а енергија сазнања манифестује се кроз мишљење⁷.

*Сазнање је увек функција целокупног човека и његове живе целовитости, дакле оно је најтананијим нитима повезано с доминирајућим или потиснутим осећањима...зато су грешке у закључивању готово неизбежне...Уколико у нашем срцу делују страсти...утолико и оне утичу на рад ума.*⁸

Византијски мислиоци су сматрали да је подела на знање и веру неприродно и страно самом процесу сазнања. Човек сазнаје целокупним својим бићем, зато се у хришћанству и говори о нужности прочишћења гноселоских органа т.ј. ума и срца, како би се процес сазнања одвијао несметано.

*Јединство вере и ума нам није дато него задато. Обе стихије духа су слободне и понекад се могу разилазити - често су потребни духовни напори да би се то јединство успоставило...али људски дух не садржи у себи никакве преперекe за јединство вере и знања.*⁹

Људско знање није оно што је сазнао један човек, нити оно што је сазнало мноштво људи, већ знање увек превазилази људско поимање. Људско знање поред индивидуалног у себи поседује и надиндивидуално знање. Знању је претесно у границама индивидуалне свести, и знање представља функцију неког вишег саборног начела¹⁰.

Античка филозофија је на ову тему изнела идеју о Једном Логосу чији зраци продиру у појединачне свести и тако мисаоне процесе разних људи чине истородним.¹¹

У истом духу однос према знању настављен је и у хришћанству: богословље је третирано као посебна *филозофија по Христу*, она је била врховна инстанца - али није нарушавала слободу мишљења, већ је осветљавала и освећивала мишљење, онако како свеобухватна истина осветљава и освећује све појединачне истине.

Тако још код Јустина Филозофа¹² налазимо позитиван однос према знању и разуму - јер је бити филозоф значило бити онај који познаје божанско откровење т.ј. бити хришћанин. Он је уверен у високу вредност људског разума и његову способност да нађе истину: *Ништа не може бити*

⁶ Исто, 50.

⁷ Г. Палама, Palamas, G., *Defense des saints hesychastes*, Louvain 1973, *Тријаде*, 2, 2, 29

⁸ В. В. Зењковски, *Нав. дело*, 63.

⁹ Исто, 35.

¹⁰ В. В. Зењковски, *Нав. дело*, 47.

¹¹ Исто, 43.

¹² По обраћењу у хришћанство Јустин је добио свој *палциум* - тако се називала одећа коју су носили филозофи, у Ефесу. Знање филозоф давало му је право да се бави предавањем и он се запутио у Рим, где је отворио своју сопствену школу.

боље но доказати да разум влада над свиме, и да човек који се управља по њему, може правилно да оцењује тежње других и да им указује пут ка срећи.¹³

На другом месту Јустин коментаришући Платонову *Државу* пише: *Све дотле, док владаоци и народи не буду филозофирали, државе неће живети у благостању.*¹⁴

Са његове тачке гледишта филозофија треба да буде својина свакога, а не привилегија елитног грађанства изабраног народа. Важно је било разумети да се у филозофији сусрећу Божје откровење и хеленска мудрост, и да је она преко хришћанства отворила пут сваком човеку до Бога.

Проблем односа вере и знања, теологије и филозофије први пут се подробно разматра код Климента Александријског. Климент сматра да су филозофија као и остале уметничке и ораторске способности дар провиђења, које не треба занемарити. Позив на филозофирање садржан је по њему и у Св Писму. (Мат. 7, 7; Лук. 11, 9 - Str. VIII). Он наводи да треба разликовати праву филозофију од оне која се бави мњењем: *Правна филозофија, јесте познавање божанских и људских предмета, јесте наука која нам пружа појам о нашим односима према Богу и свету, која нам показује средства за постизање мудрости и врлине.*¹⁵

Он сматра да су и Јевреји и Грци црпили своју мудрост из истог извора - Логоса, што је индиректан одговор Тертулијану који је потпуно раздвојио Атину и Јерусалим. Став Климента јесте да је хеленска филозофија припрема за хришћанство и да она не противречи истини - а истина је једна, зато и све науке служе истом циљу: *Науке не само што треба да стреме истом циљу, него и треба да иду истим путем, с том разликом што ниже науке прелазе само први део тога пута, доводећи до филозофије, а филозофија води даље доводећи до теологије, која најзад овенчава напоре.*¹⁶

Вера је по Клименту *скраћено знање*, стога она није у супротности са грчком филозофијом. Предност вере је у томе што је она доступна свима, и што је људима дата као дар кроз Откровење, тј као *готова* истина. Климент је живео у време када су била распрострањена гностичка учења, која су посебан примат давали езотеричном знању, зато је његов задатак био да одбрани веру од гностичких напада, али не умањујући истовремене значење знања (gnose). Зато је правилније говорити не о потчињености него о јединству вере и знања, које је слично јединству **унутрашње речи** која је - *вера* и **изговореној речи** која је - *знање*. То је још једна потврда става да су вера и знање само различите манифестације једне и исте универзалне силе која прожима свет.

На сличан начин о томе говори и св. Григорије Богослов за кога је филозофија била поседовање и стицање свега што је најдрагоценије - он је ту укључивао и ванцрквену мудрост наводећи често да хришћани из

¹³ Јустин Филозоф, *Дијалог с Трифоном*, (Dial. 3.)

¹⁴ Јустин Филозоф, *Апологија*, (Apol. I 3)

¹⁵ Климент Александријски, *Стромата*, (Str. VIII 1)

¹⁶ Климент Александријски, *Стромата*, (Str. VI 11)

наука треба да извлаче корист и побожност. Он је имао велико поштовање према образовању зато каже: *Свако ко поседује ум, мора признати да је за нас највеће благо ученост, и то не само ова наша најплеменитија ученост....., него и ученост световна које се многи хришћани због лошег разумевања гнушају као злехуде.....Но, ми нећемо окретати Творевину против Творца.*¹⁷

Порекло сваког знања па и могућности да сазнајемо, оци Византије налазе у чињеници да је Бог стварањем света, човеку својим дахом пренео свој печат а тиме и могућност сазнања и слављења Бога. Такав став се може уочити и код св Василија Великог који каже: *Јер ако кажеш да онај који верује откуд такође и спознаје, онда октуда верује - отуда и спознаје. Бога пак спознајемо по сили, тако да верујући у Бога кога спознајемо, поклањамо се ономе у кога верујемо.*¹⁸

Из овога се може уочити да је на Истоку знање увек поистовећивано са вером, знање за разлику од схватања блаженог Августина није предходило вери, нити је вера предходила знању. Зато св Максим Исповедник каже да сви свети теже **логосном просвећивању ствари**: *Јер није допуштено рећи да само благодат од себе обделава познање тајни, без моћи које примају знање по природи, јер онда сматрамо да свети пророци не разумеваху просвећења која им је дао Свети Дух, и у том случају како би могла бити истинита реч: Мудри разуме оно што излази из уста његових (Приче, 16, 25). С друге стране нису ни примили право познање ствари тражећи га само по моћи природе без благодати Духа Светога. Јер би се тада показало сувишно усељење Духа у свете, не помажући им уопште у откривању истине.*¹⁹

Док је западно хришћанство тежило да понуди рационалну рефлексiju вере, Исток није тежио артикулисању тајне вере. Сва питања која су се тичала рационалне обраде вере схоластика је сместила у област филозофије, док је Исток филозофију поистовећивао са богословљем.

О значају филозофије исцрпно је у византијској филозофији говорио св Јован Дамаскин, он у свом делу *Источник знања* даје шест дефиниција филозофије. У последњој дефиницији он науку о Богу поистовећује са филозофијом.: *Филозофија је опет љубав према мудрости, а истинска мудрост јесте Бог; према томе љубав према Богу је истинска филозофија.*²⁰

На основу свега реченог пре би се могло говорити о томе да у Византији постоје две врсте знања, а не супротстављање вере и знања.

Дејствовања данашњег човека запоседнута су бесловесним маштаријама страсти, он је обманут похотом, или презаузет проналаском науке ради својих потреба, или пак жељом да проникне у начело природе сагласно њеним законима. Ниједно од ових нагнућа није првобитно постојало за човека, пошто је он био изнад свега. Јер човек мора да је био такав

¹⁷ Св. Григорије Богослов, види Г. В. Флоровски, *Источни оци IV века, Братство св Симеон Мироточиви*, Врњачка Бања, 143.

¹⁸ Св. Василије Велики, *Против Евномија*, Ер, 234, 4. Трагом јеванђељског подвига, Манастир Хиландар, 1999.

¹⁹ Св. Максим Исповедник, *Одговори Таласију*, Рум.флок., том 3, 311

²⁰ Ј. Дамаскин, *Источник знања*, Никшић 1997, 56

на почетку, ни на који начин расејан оним што је испод њега, или око њега, или близу њега, желећи савршенство ни у чему, осим у неодељивом кретању свом снагом љубави према ономе који је био изнад њега, то ће рећи Богу.²¹

Постоји дакле једно знање које је **знање о оном што је испод нас** и друго знање које је **знање о ономе што је изнад нас** и које бисмо могли назвати над знање, зато што говори о стварима које су трансцедентне и припадају божанском свету. Да би постигли и досегли то надзнање потребно је очишћење срца којим се остварује један посебан вид т.ј. једно посебно знање.

Знање које је испод нас је оно које је људима доступно и којим се људи најчешће баве. Смисао кретања знања није да се заустави на оном што је испод човека - неко да досегне знање о ономе што је изнад њега. У самој творевини уписана је та норма односно та мера која упућује на нешто изнад ње саме.

Постоји нека биософија, неки премудри план у истинском смислу норма - рецимо у расту дрвета, у развоју корена...то је вредновање и оно суштински улази у само сазнање датог објекта...сваки живи организам има неку норму, онај његов нормални и здрави развој на основу чега и процењујемо сваку посебну биљку²².

По истој аналогiji у свакој ствари може се исцитати чежња за Апсолутом, јер је кроз њега дата она права норма свих ствари. И свако знање као да није потпуно или коначно, јер управо на врховима знања као да откривамо његову непотпуност..... *Свет чезне за Апсолутом*²³, ма којим путем да се крене свуда је исписана та норма ствари и норма знања.

Сврха знања јесте да нас доведе до живог и непоновљивог односа са Богом.

Схватање знања не као збира информација већ као живи однос са непоновљивом Божјом личношћу увек је било карактеристично за Источно богословље.

Управо због тога хришћанство није одбацивало античку филозофију нити одбацује савремено знање већ...*напротив савремено знање одбацује хришћанство²⁴.*

Знање оличено у филозофији и науци, наишавши донекле на реалне а донекле на привидне тешкоће, кренуло је путем аутономије зато што није нашло законите путеве свог развоја унутар религије.

Из перспективе одвојености хришћанства од филозофије данас се појам хришћанска филозофија, узима са великом резервом. Он се показује као мало оправдан и са становишта хришћанства и са становишта науке. Али појам хришћанска филозофија не само да је оправдан већ указује на неминовност религиозне основе филозофије. Потпуно је неоправдано занемарити или пак потпуно одбацити религиозну основу филозофије, јер је она управо и на свом извору код Грка, а и након тога представљала ситезу религиозне и чисте филозофије, синтезу онога што је данас прихваћено

²¹ Св. Максим Исповедник, *Amb. Col.* 1353 с.

²² В. В. Зењковски, *нав. дело*, 131.

²³ *Исто*, 144.

²⁴ *Исто*, 114.

као нешто одвојено. Након што се филозофија одвојила од религије, дошло је до извене експанзије филозофског стваралаштва, али та експанзија није потрајала тако дуго.

После тог првобитног благотворног стваралаштва развоја филозофије када се она одвојила од религије, наилазимо на одређени застој у њеном развоју. Данас идеја чисте филозофије више не фигурира као појам у филозофским круговима. Она је сведена на метод, инструмент и помоћну дисциплину осталим наукама. Ако је у средњем веку била помоћна дисциплина религији, сада је она инструмент науке. Кроз идеје неопозитивизма она је сведена на логику и на анализу језика. Дошло је до исцрпљивања садржаја филозофије и на крају је она остала без свог предмета проучавања. Најпре је Бог сведен на идеју или чисту мисао, да би касније сви појмови који асоцирају на тоталитет и свеобухватност били потпуно искључени из савремене филозофије. Филозофија данас нема сотериолошку улогу, из ње су избачена сва метафизичка питања и проглашена су квази питањима.

Традиција Византијске филозофије *о неподвојености вере и знања* одавно је напуштена и није нашла своје одјеке у савременој науци и култури. Па ипак важно је знати да је такав приступ проистекао из једне специфичне теоцентричне атропологије која човека посматра као савршену и складну целину. То значи да су и вера и ум слободне стихије духа које се понекада могу и разилазити, па је човеку потребан духован напор да би се њихово јединство поново успоставило. Али оно што нам Византија поручује јесте да људски дух не садржи никакве препреке за јединство вере и знања.

Sladana Ristić Gorgiev
RELATION BETWEEN FAITH AND KNOWLEDGE
IN THE BYZANTINE PHILOSOPHY

In contemporary philosophy of religion and knowledge are two separate principles. Therefore, there dualism between religion and science, theology and philosophy. Byzantine philosophy is not the difference between the rules of faith and knowledge. Man receives all his knowledge will bi - and the heart and mind. The aim of knowledge of Bizantinium is an encounter with God. The basic characteristic of the Byzantine Empire was a synthesis and analysis of dualism.